

УДК 377.1-159.9.015

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПОНЯТТЯ

Кулінченко О.С., к. пед. н.,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Київська державна академія водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

У роботі проаналізовано феномен професійної мобільності фахівця. Автор виокремлює психологічні механізми вияву професійної мобільності особистості: готовність до навчання та самоосвіти впродовж життя, адаптація та самоорганізація в нових соціальних умовах, професіоналізм, гнучкість мислення та поведінки, творчий підхід, активність особистості, прагнення до самореалізації та самовдосконалення, комунікативна та соціально-психологічна компетентність.

Ключові слова: професійна мобільність, компетентність, соціальні умови.

В работе проанализирован феномен профессиональной мобильности специалиста. Автор выделяет психологические механизмы проявления профессиональной мобильности личности: готовность к обучению и самообразованию в течение жизни, адаптация и самоорганизация в новых социальных условиях, профессионализм, гибкость мышления и поведения, творческий подход, активность личности, стремление к самореализации и самосовершенствованию, коммуникативная и социально-психологическая компетентность.

Ключевые слова: профессиональная мобильность, компетентность, социальные условия.

Kulinchenko A.S. ESSENCE PROFESSIONAL MOBILITY AS INTRDISCIPLINARY CONCEPT

The paper analyzes the phenomenon of professional mobility specialist. The author singles out psychological mechanisms expression of professional mobility personality, willingness to learn and self-lifelong adaptation and self-organization in the new social conditions, professionalism, flexibility of thought and behavior, creative, active personality, the desire for self-realization and self-improvement, communicative, social and psychological competence.

Key words: professional mobility, competence and social conditions.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років проблема мобільності привертає все більше уваги вітчизняних дослідників. Професійна мобільність є об'єктом дослідження філософії, соціології, психології, економіки та інших наук. Незважаючи на велику кількість наукових робіт щодо визначення сутності поняття «мобільність», недостатньо досліджена сутність професійної мобільності як міждисциплінарного поняття.

Мобільність (від лат. mobilis – «рухливий, мінливий») як соціальне явище стала об'єктом спеціального наукового дослідження порівняно недавно, лише в другій половині ХХ ст., хоча саме поняття «мобільність» було введено в науковий обіг майже на сто років раніше.

Розгорнутий опис дане явище отримало в роботах П.О. Сорокіна, який вважається одним із родоначальників теорії соціальної мобільності. Ще наприкінці 1920-х рр. він використовував це поняття, щоб охарактеризувати зміни у соціальному становищі людини в суспільстві, і розглядав його поряд із такими поняттями, як «соціальний простір» і «соціальна стратифікація» [9, с. 43].

З метою позначення переміщень, змін всередині соціального простору або соціально стратифікованого суспільства, П.О. Сорокін і використовував поняття «соціальна мобільність», яке він розглядав доволі широко – як «будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної позиції в іншу» [9, с. 57]. Важливою складовою частиною соціальної мобільності і є професійна мобільність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема професійної мобільності вперше була висвітлена у дослідженнях, що проводилися в Америці та Європі в середині ХХ ст. і засвідчили визначальну роль професійних досягнень у соціальній мобільності (Р. Бендікс й С. Ліпсет) і соціальному становищі особистості фахівця, а також у переході з однієї верстви соціуму в іншу завдяки професійній мобільності. Міждисциплінарний контекст проблеми професійної мобільності репрезентовано у дослідженнях з економіки (П. Блау, Н. Коваліско, М. Колосова, Д. Назарова, Н. Мушинської, О.Симончука та ін.), соціології (П. Бурдьє, С. Крапівенський, Д. Мартенс, П. Сорокін, С. Фролов, М. Шелер, А. Шюц), психології (М. Бекоєва, Ю. Дворецька, М. Кормільцева та ін.).

Взаємозв'язок професійного становлення особистості та її готовності і здатності до зміни професійних функцій наведено у працях таких науковців, як М. Дьяченко, Е. Зеєр, Л. Кандилович, М. Пряжников, Е. Симанюк та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення сутності поняття «професійна мобільність», як міждисциплінарного поняття. Цю мету конкретизовано у таких завданнях: визначити поняття «професійна мобільність», диференціювати його від поняття «соціальна мобільність», проаналізувати структуру «професійної мобільності», виокремити психологічні механізми професійної мобільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Довідкові джерела, що представлені у великій кількості, визначають професійну мобільність як «перехід індивіда чи професійної групи з однієї професійної позиції до іншої»; «одну з форм соціальної мобільності, що являє собою процес зміни робітниками місця праці»; «здатність швидко змінювати вид праці, переключатися на іншу діяльність у зв'язку зі змінами техніки і технологій виробництва».

Виокремлення суті професійної мобільності можливе завдяки аналізу даного феномену.

Західноєвропейські та американські вчені, які досліджують у різних аспектах проблеми, пов'язані з професійною мобільністю, традиційно розглядають мобільність не як якість особистості, а як динаміку у професійній сфері, але оскільки ця динаміка пов'язана з певними якостями особистості, вони використовують такі терміни, як «adaptability» (адаптація), «flexibility» (гнучкість) та «employability» (здатність людини влаштуватися на роботу і зберегти її). Найбільш вагомими навичками і вміннями, потрібними людині для реалізації такої здатності, як «employability», дослідники називають комунікативні навички і вміння, здатність приймати рішення, вміння працювати у команді [5, с. 143]. Адаптацію робітника зарубіжні вчені частіше за все визначають як якість, що виражається у здібності змінюватися, змінювати робочу позицію, впоратись зі стресом, що виникає у зв'язку з цими змінами. Деякими дослідниками (А. Деркач, В. Зазикін, Є. Могильовкін) професійна мобільність особистості розглядається у контексті її професійної кар'єри. Соціально-економічні зміни у суспільстві, насамперед, відсутність гарантованої та довгострокової зайнятості, установки на одну професію й одне місце роботи протягом життя, зумовили те, що в сучасних наукових дослідженнях із цього

питання відбулось зміщення від парадигми планування кар'єри до парадигми керування нею.

Існує підхід до професійної мобільності як до форми трудової мобільності, яка, за твердженням Л. Вороновської, є не стільки економічним чи соціальним, скільки «міждисциплінарним поняттям, що виражається в професійному, кваліфікаційному, соціальному, галузевому, територіальному та інших переміщеннях індивідів, є своєрідною формою їх адаптації до нових технологічних і економічних умов функціонування» [4, с. 3].

З точки зору сучасних педагогів, професійна мобільність є складним утворенням у структурі особистості спеціаліста. І. Ларіонова зазначає, що професійно мобільна особистість – це особистість, яка адекватно діє згідно з вимогами службового і громадського обов'язку, готова реалізувати ключові, базові та спеціальні компетенції, набуті в освітній установі, спроможна працювати з високою продуктивністю та ефективністю, дієво реагувати на мінливі професійні обставини і вирішувати нестандартні професійні завдання, безумовно приймати на себе відповідальність за результати своєї праці, займатися постійним особистісним удосконаленням [2]. Розглядаючи професійну мобільність у контексті провідних тенденцій розвитку освіти, Л. Пілецька трактує її як «динамічну якість особистості, що зумовлює успішність її адаптації до мінливих умов професійної діяльності, здатність засвоювати інновації в освіті, готовність до самовдосконалення, саморозвитку і реалізації себе у діяльності і професійному суспільстві» [7, с. 123]. Такого самого змісту надає цьому феномену О. Безпалько, визначаючи професійну мобільність як здатність швидко адаптуватися у різних сферах професійної діяльності, що базується на прагненні до самореалізації, самовдосконаленні та сформованих ключових компетентностях [7, с. 78].

На думку Є. Сайфуйдінової, поняття «професійна мобільність» є своєрідним триплексом, тобто складається з трьох самостійних частин: якість особистості, що забезпечує внутрішній механізм розвитку людини через сформованість ключових загальнопрофесійних компетентностей; діяльність людини, детермінована подіями, що змінюють середовище, результатом якої виступає самореалізація людини у професії і житті; процес перетворення людиною самої себе і професійного й життєвого середовища, що її оточує [8, с. 89].

О. Безпалько висловлює думку, що наявність професійної мобільності означає зрілість людини у професійній діяльності.

Дослідниця виділяє кілька видів професійної мобільності: *спеціальна мобільність* – володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток; *соціальна мобільність* – володіння спільною професійною діяльністю, співпрацею, а також доречним для цієї професії прийомами професійного спілкування, соціальна відповідальність за результати своєї праці; *особистісна мобільність* – володіння способами особистісного самовираження і саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості; *індивідуальна мобільність* – володіння способами самореалізації і розвитку індивідуальності у рамках професії, готовність до професійно-особового зростання, самоорганізації і самореабілітації [3, с. 61].

Досліджуючи професійну мобільність у контексті полікультурної освіти, М. Аузіна характеризує її як інтегративну характеристику особистості, що визначає успішну адаптацію до умов ринку праці і полікультурного середовища, готовність до вертикальних і горизонтальних кар'єрних переміщень і конкурентоздатність майбутнього фахівця на основі ресурсів суб'єктності. Поняття «професійна мобільність», на її думку, виражає сутність освітнього результату у контексті полікультурної освіти і є інтеграцією когнітивного, аксіологічного і діяльностного аспектів. Зазначимо, що деякі дослідники визначають зміст професійної мобільності відповідно до її виявлення за видами: зміни сфери діяльності в межах однієї широкої спеціалізації, але при цьому значного професійного зростання не відбувається; кар'єрне зростання, що визначається зміною професійних завдань; зміни однієї професії на іншу, подібну до першої (у такому випадку відбувається опора на набуті у процесі навчання знання та уміння); кардинальна зміна професії, що спричиняє необхідність набуття нових фахових компетенцій [2, с. 79].

Отже, «професійна мобільність» – інтегративна якість, що поєднує сформовану потребу особистості у змінах, актуалізовані когнітивні здібності і певні особистісні якості, а також знання і вміння, що визначають готовність до прийняття рішень у разі змін завдань професійної діяльності, самоусвідомлення особистістю необхідності корекції професійного шляху, що сформоване на основі рефлексії.

У структурі професійної мобільності виокремлюють *об'єктивні чинники* – якісні характеристики індивідів, до яких належать:

– демографічна характеристика (стать, вік, фізичні дані);

– кваліфікаційно-професійні дані (загальні і спеціальні знання, професія, кваліфікація, досвід роботи);

– особисті якості (працемобільність, трудова і громадська активність та результативність), умови професійного середовища, кадрова політика, система професійної освіти (навчання) тощо.

До *суб'єктивних чинників* належать: індивідуальні характеристики людей (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, моральні якості та інші визначальні мотиви), лідерство, соціально-рольові позиції, комунікативні характеристики особистості, професійно мобільні якості індивіда, які розвиваються у професійному середовищі.

Розглядаючи професійну мобільність як зміну положення людини на ринку праці і як різновид соціальної мобільності, Е. Сайфутдінова виділяє такі варіанти професійної мобільності:

1) початкова мобільність (вибір профілю освіти);

2) за активністю участі в ній індивіда – активна (людина за власною ініціативою шукає нову роботу) і пасивна (в результаті втрати робочого місця за ініціативою працедавця);

3) за ступенем мінливості – професійна мобільність без зміни чи зі зміною профілю роботи;

4) за первинністю (вторинністю) – первинна професійна мобільність (зміна основного місця роботи) і вторинна (зміна другого місця роботи) [8].

Результати аналізу наукової літератури дають змогу виокремити основні аспекти вияву професійної мобільності: переміщення індивіда з однієї професійної групи до іншої або з однієї професійної позиції (чи статусу) до іншої. Мобільність має різну спрямованість (вертикальна, горизонтальна).

– Швидкі адаптаційні процеси до змін, що супроводжуються вищезгаданими переміщеннями.

– Динаміка професійного життя індивіда.

– Основа професійної кар'єри фахівця.

– Готовність отримувати та засвоювати нову інформацію, готовність до самоосвіти на навчання.

– Соціально-психологічна компетентність, що проявляється у встановленні контактів, ефективному діловому спілкуванні, затвердженні власної позиції та досягнення високого статусу у динамічному соціально-психологічному професійному середовищі [9].

Згідно з узагальненими дослідженнями, виокремлено психологічні механізми професійної мобільності:

1. *Готовність та здатність до навчання та самоосвіти впродовж життя.* Динамізм

сучасного життя відчутний у всіх сферах. Не стоять на місці і досягнення науки, техніки. Тому фахівцеві важливо йти у ногу з часом, вивчати нові технології діяльності, щоб віднайти найбільш ефективні. Велике значення має загальна освіченість працівника – уявлення про культурну, соціально-економічну, політичну ситуацію в країні та їх вплив на особисте життя і професійну діяльність. Йдеться і про підвищення кваліфікації, і про пошук нової інформації, яка забезпечить конкурентоспроможність спеціаліста. Проте самоосвіта проявляється не тільки в осягненні нових технічних засобів, технологій, мов. Дуже актуальним є навчання успішних способів спілкування та взаємодії, комунікативної підготовки, встановлення та підтримки нових контактів, готовності до сприйняття етнопсихологічних та етнокультурних характеристик партнерів, стилів управління, зняття стереотипного мислення, профілактики та подолання стресових ситуацій, професійного вигорання, ефективного вирішення конфліктних ситуацій, роботи в команді, досягнення та підтримання гармонійності особистості загалом. Вирішення вище перелічених психологічних аспектів також передбачає навчання та самоосвіту, наприклад, відвідування психологічних тренінгів, семінарів, прочитання спеціальної літератури тощо.

Соціально-психологічна адаптація, саморегуляція та самоорганізація в нових технологічних, інформаційних, соціально-психологічних умовах функціонування. Адже професійна мобільність передбачає динаміку як одного виду діяльності, так і перехід від одного до іншого виду діяльності. Сучасний працівник часто опиняється у ситуації нестабільності як виробництва, так і організації, а сьогодні – і суспільства загалом. Саме тому вважливо швидко адаптуватись до нових умов, самоорганізувати себе та власну діяльність. Тільки за таких умов можна залишатись конкурентоздатним. Адаптація, самоорганізація проявляється і в соціальних відносинах у професійному середовищі. Адже будь-які професійні переміщення, зміни позиції передбачають зміну професійної ролі, професійного та психологічного, іноді і соціального статусу, адаптацію до нових групових норм і цінностей, способів вирішення конфліктів, процесів групової динаміки загалом, саморегуляцію та самоорганізацію у процесах спілкування, індивідуального та групового прийняття рішень. Особливого значення набувають процеси адаптації. Індивіди, у яких виникають труднощі під час адаптаційних процесів, обмежують свідомо себе у проявах професійної мобільності.

Актуальною в цьому плані виступає соціально-психологічна адаптація. Люди не хочуть змінювати вид чи місце роботи, переходити в інший підрозділ, бо це передбачає входження в нову соціальну групу, виконання нової професійної ролі, засвоєння нового соціально-психологічного клімату тощо.

Професіоналізм, що проявляється у високому рівні загальнотеоретичних, спеціально професійних та психологічних знань, умінь та навичок. Йдеться не тільки про відповідний рівень знань стосовно професійної діяльності, але і вміння застосувати дані знання у суміжних галузях, використовувати їх із позиції різних професійних ролей, в інших способах діяльності. Професіоналізм проявляється і в умінні встановлювати контакти, знаходити успішні способи спілкування та взаємодії, вирішенні конфліктних ситуацій, прийнятті групового рішення, вмінні працювати як індивідуально, так і в групі тощо відповідно до професійного становища індивіда.

Формування кар'єри супроводжується становленням особистості як професіонала. Цей процес можна розглядати як двосторонній – здобуття індивідом професіоналізму сприяє його кар'єрному зростанню та, навпаки, підвищення в посадовій ієрархії передбачає високі вимоги до фахівця, досягнення ним майстерності. Питання професіоналізму є досить актуальними у сучасній психологічній, акмеологічній науках та стали предметом вивчення багатьох дослідників.

4. Гнучкість мислення та поведінки, творчий підхід у виборі стратегій, способів діяльності, спілкування та взаємодії у професійних умовах, що змінюються. Спеціаліст повинен ефективно використовувати весь спектр знань у динамічній реальній практиці, а також знаходити шляхи вирішення нестандартних, якісно нових ситуацій, приймати оригінальні рішення в обставинах нестабільності, обмеженості часу, засобів, фінансів тощо.

5. Активність особистості спеціаліста. Мобільність, будь-які зміни, переміщення уже по своїй суті передбачають вияв активності. Часто активність приводить до професійної мобільності, до зміни місця роботи, професійного статусу, ролі, професійного удосконалення та розвитку, переходу на нові сходинки кар'єри. Пусковим механізмом активності є мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, бажання, наміри, цілі, мета індивіда. Активність виступає поштовхом до пошуку нових ідей, творчих рішень. Активність проявляється і у встановленні соціальних контактів, діловому спілкуванні.

6. *Прагнення до самореалізації та самовдосконалення.* У цьому контексті професійна мобільність виступає як внутрішня свобода особистості, як внутрішній процес пошуку шляхів професійного розвитку, а не здійснення мобільності під впливом зовнішніх (і тільки) обставин. Власне, мабуть, за активного стану даного механізму актуалізуватись будуть і вище перелічені механізми професійної мобільності. Особистість, яка прагне до професійної самореалізації, буде мати сильну мотиваційну основу, спонуку для навчання та самоосвіти, відповідного рівня професіоналізму, прояву активності, здатність індивіда до соціально-психологічної адаптації, гнучкості та творчості.

Мотиваційна сфера особистості фахівця. Більшість науковців саме потреби, мотиви, цілі, цінності, інтереси, мету розглядають як внутрішній, суб'єктивний чинник професійної мобільності.

7. *Комунікативна та соціально-психологічна компетентність.*

Соціально-психологічну компетентність особистості розуміємо як сукупність досконалих знань у галузі спілкування (ділового, неформального тощо), здатність індивіда ефективно взаємодіяти з людьми, які оточують його. До складу соціально-психологічної компетентності входять знання в галузі взаємодії, поведінки, обміну інформації, сприймання людьми один одного. Сюди також належить здатність людини орієнтуватися в соціальних відносинах, контактах, ситуаціях, правильно визначати внутрішні особливості та стани інших людей, обирати адекватні способи взаємодії з ними, певну програму і лінію поведінки. Загалом соціально-психологічна компетентність особистості може визначатися такими чинниками: індивідуальними особливостями людини, її психічними станами, комунікативним потенціалом, особливостями соціалізації, впливом соціокультурних та етнопсихологічних відмінностей учасників взаємодії, рівнем комунікативної готовності, спеціальною комунікативною підготовкою [4]. Саме соціально-психологічна компетентність дає змогу індивіду бути професійно мобільним не тільки щодо виконання нових форм, видів, напрямів професійної діяльності, але й при цьому будувати ефективну систему соціально-професійних відносин і зв'язків, реалізувати ділове спілкування, адекватно сприймати соціально-психологічну реальність та презентувати себе в ній, затверджувати власний статус як професіонала.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз результатів досліджень підходів до тлумачення поняття, видів, чинників про-

фесійної мобільності дають змогу говорити про дві сфери вияву даного феномена: 1) безпосередньо професійна діяльність, зміни її видів, способів, змісту, напрямів, динаміка; 2) соціально-психологічне середовище професійної діяльності, яке передбачає зміну соціальної (професійної) групи чи статусу, що пов'язано з процесами спілкування, з усім спектром професійних зв'язків та взаємодій, а відтак із входженням у нову групу чи засвоєнням нових соціальних ролей, групових норм. Ці сфери не можна розглядати окремо, вони накладаються одна на одну, є невід'ємними, адже спілкування пронизує всі аспекти життєдіяльності людини. Будь-яка професійна діяльність за своєю суттю є комунікативною. Тому будь-яка рухливість, переміщення індивіда, що викликають прояв професійної мобільності, передбачають комунікативні процеси, створення динамічного комунікативного простору, що розглядається у соціокультурному та етнопсихологічному аспектах, вимагають від особистості соціально-психологічної компетентності. Динамічність даного простору виходить із самої суті професійної мобільності, яка передбачає зміни, переміщення. Під час зміни виду діяльності, професійного статусу, досягнення вершин кар'єри відбувається трансформація комунікативного простору індивіда. Актуальними стають комунікативні знання та вміння, ефективні способи поведінки, що формують соціально-психологічну компетентність. Як відзначають науковці, вивчаючи соціальну мобільність, варто звернути увагу на соціально-психологічні прояви особистості: соціальна адаптація, індивідуалізація, інтеграція особистості, соціальна діяльність, активність, статусно-рольова реалізація особистості у групі, її статево-рольова диференціація, нормативна поведінка, соціально-психологічна компетентність тощо. Забезпечення вияву професійної мобільності особистості залежить не тільки від внутрішніх чинників. Необхідно враховувати також зовнішнє суспільне середовище та організаційні процеси, близьке оточення індивіда. Тобто запуск психологічних механізмів професійної мобільності відбувається з урахуванням макро- та мезочинників. У кожній особистості вияв даних механізмів буде індивідуальним. Отже, професійна мобільність фахівця знаходиться на перетині багатьох чинників, проте не підлягає сумніву, що центральною ланкою виступає сама особистість як носій тих чи інших психологічних механізмів, особистісних, соціальних, професійних якостей, які визначають успіх у соціальному чи професійному просуванні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни / К. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 301 с.
2. Аузіна М. Інноваційні процеси в освіті : навч. посіб. для студ. вищих навчальних закладів / М. Аузіна, А. Возна. – Національний банк України; Львівський банківський ін-т. – Л. : ЛБІ НБУ, 2003. – 103 с.
3. Безпалько О. Компоненти професійної мобільності майбутніх соціальних педагогів / О. Безпалько // Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова. Серія 11 «Соціальна робота. Соціальна педагогіка» : зб. праць. – Вип. 14. – Ч. 2. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 73–80.
4. Вороновська Л. Професійна мобільність фахівця комунального господарства / Л. Вороновська // Педагогіка формування особистості у вищій і загальноосвітніх школах: зб. наук. праць. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2015. – Вип. 41 (94). – С. 83–89.
5. Іванченко Є. Професійна мобільність майбутніх фахівців: навчально-методичний посібник / Є. Іванченко. – Одеса, 2004. – 120 с.
6. Ніколаєнко С. Якість вищої освіти в Україні : погляд в майбутнє / С. Ніколаєнко // Вища школа. – 2006. – № 2. – С. 3–22.
7. Пілецька Л. Професійна мобільність особистості : психологічний аспект аналізу / Л. Пілецька // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – № 3 (32). – 2013. – С. 205–210.
8. Сайфутдинова Е. К вопросу о профессиональной мобильности молодежи в условиях становления рыночных отношений / Е. Сайфутдинова // Современное состояние и перспективы развития гуманитарных наук : сб. статей. – Ч. II. – Одеса, 1997. – С. 38–42.
9. Сорокин П. Социальная мобильность / П. Сорокин ; пер. с англ. М. Соколовой. – М. : Academia : LVS, 2005. – 588 с.